

Андрій Хоптяр,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДАТУВАННЯ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО
(НА МАТЕРІАЛАХ ЗБІРНИКА ДОКУМЕНТІВ REPERTORIUM PODOLSKIE.
DOKUMENTY DO 1430 ROKU)**

У статті на матеріалах збірника Я. Куртики «Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 roku» розглядається низка документів XIV–XVI ст., які проливають світло на раніше маловідомі факти і дати з історії Кам'янець-Подільського.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, перша писемна згадка, Орден францисканців, вірменська громада, князі Коріатовичі.

Кам'янець-Подільський – місто з насиченою багатомілітирною історією, яка на сучасному етапі розвитку вітчизняної й зарубіжної історичної науки, на жаль, має чимало фактологічних прогалин. Однією з таких «білих плям» є відсутність єдиної концепції й бачення в істориків щодо часу заснування Кам'янця, історії його становлення як регіонального центру Поділля. Мета даної статті – на основі опублікованих матеріалів збірника «Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 roku» ввести у вітчизняний науковий обіг низку подій, фактів і дат, що стосуються ранньої історії Кам'янця-Подільського і претендують на статус першої писемної згадки про місто.

Дослідженням ранньої історії міста Кам'янця-Подільського займався чимало давніх і сучасних істориків. Зокрема, даної тематики у своїх працях торкалися такі історики-краєзнавці XIX – поч. XX ст., як П. Батюшков (1891), В. Гульдман (1901), Ю. Ролле (1880), О. Сементовський (1862), Ю. Сіцінський (1895). В радянську добу естафету досліджень перейняли Я. Дашкевич (1984), Т. Будянська (1961), І. Винокур, Е. Пламєницька, Г. Хотюн (1968). У наш час розробкою вказаної проблеми займаються українські дослідники як Л. Баженов (2014), О. Будзей (2005), Л. Виногородська (2012), О. Пламєницька (2012), В. Степанков (2014), працівники Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника П. Болтанюк (2012), І. Старенький (2015). Чимало нових аспектів відкрив у своїх дослідженнях М. Петров (2012), автор ґрунтовної монографії з історії Кам'янця XV–XVIII ст. Наполегливо та фундаментально працювали на цю тему польські історики Р. Круль-Мазур (2008), Я. Куртика (2011) та ін. Однак, незважаючи на вагомий внесок вищезгаданих науковців щодо розкриття білих плям вказаної теми, вона ще далека від остаточного історичного вичерпання, а встановлення першої писемної згадки, чи дати заснування міста Кам'янця-Подільського зберігає гостру актуальність і сьогодні.

Наукові пошуки першої писемної згадки про Кам'янець-Подільський тривають уже не одне сторіччя. Питаннями заснування та історичного походження міста задавалися уже згадані вище історики кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, Ю. Сіцінський (1895, с. 95–96) та М. Гульдман (1901, с. 63) першою писемною згадкою вважали 1374 р. – рік здобуття Кам'янцем-Подільським та його правителями – литовськими князями Коріатовичами привілею на самоврядування. Сьогодні таку версію походження міста прийнято називати «литовською».

У 60–90-х рр. XX ст. популярною версією заснування Кам'янця була «вірменська». За цією версією найдавнішою писемною згадкою про місто називався 1062 р., як дата, зафіксована в одній з вірменських грамот. Однак впродовж 80–90-х рр. XX ст. ця версія була розвінчана істориком Я. Дашкевичем (1984, с. 187–190), який виявив, що згадана грамота є фальсифікованою.

Упродовж другої половини XX ст. точилися суперечки про приналежність Кам'янця-Подільського до літописного «Кам'янця», який неодноразово (з 1196 по 1289 рр.) згадувався у Київському та Галицько-Волинському літописах. Історик та археолог І. Винокур наприкінці 1990-х рр. на основі співставлення фактів та згадок у літописах, навів вагомий аргументи, що свідчать проти зв'язку Кам'янця на Поділлі та «Кам'янця» у літописах. Очевидно, літописи розповідали про Волинський, Литовський та Каширський Кам'янці. Інші ж літописні згадки: у Густинському літописі від 1226 р., Хроніці Литовській і Жмудській (1332 р.), хроніці Биховця (1332 р., 1351 р.), на думку І. Винокура є помилками авторів або переписувачів текстів (Винокур 1999, с. 10–21).

Незважаючи на те, що в давньоруських та інших тогочасних писемних джерелах очевидно йде мова про інші міста під назвою Кам'янець, численні археологічні дослідження, проведені в другій половині XX – на початку XXI ст. доводять, що давньоруське місто існувало на території сучасного Кам'янця щонайпізніше

Історіографія та джерельна база археологічних та архітектурно-фортифікаційних досліджень

з кінця XII ст. Сьогодні «давньоруська» теорія має найбільшу наукову вагу серед зазначених концепцій походження міста. Однак, наразі вона майже повністю ґрунтується на археологічному матеріалі, а не на свідченнях з писемних джерел. Відтак, пошуки першої писемної згадки про Кам'янець-Подільський мають тривати (Винокур 1999, с. 10–21).

У наш час найпоширенішою першою історичною згадкою про Кам'янець-Подільський є дата отримання Подільськими князями Коріатовичами права на самоврядування міста у 1374 р. На початку 2010-х рр. історик М. Петров (2012, с. 139) увів у науковий обіг 1370 р., як дату побудови Домініканського костелу в місті, хоча вона досі не отримала широкого визнання. Наявні ж опубліковані документи з польських та римських архівів дають підстави стверджувати про фіксацію в писемних джерелах існування міста Кам'янець-Подільського у 1340–1360-х рр. Так, у 2011 р. за авторства відомого польського історика-медієвіста Я. Куртики (1960–2010) посмертно вийшла монографія «Поділля в Часи Ягеллонські» (Kurtyka 2011), де він ґрунтовно описав становлення литовсько-польського Поділля у XV–XVI ст. Окремим блоком до видання був включений збірник документів «Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 roku» (Kurtyka 2011, р. 297–449). Збірник містить цілу низку інформативних документів, що стосуються ранньої історії міста Кам'янець-Подільського й окремих його ключових об'єктів, а також суспільно-політичного розвитку Поділля у другій половині XIV – початку XV ст. в цілому.

Перший же документ у збірнику локалізує місцезнаходження місіонерських осередків та монастирів Францисканців у Галичині та Подністров'ї у 1344–1345 рр. Основна частина документу базується на рукописах другої чверті XIV ст., які увійшли в хроніку Францисканського ордену Bullarium Franciscanum (опублікована в Римі наприкінці XIX ст.) У вищезгаданих текстах зазначається, що станом на 1344–1345 рр. у межах Руської кустодії францисканців на території Молдавії та Русі розташовувалось 13 монастирів та місій Францисканського ордену: Vicum/Vicina (локалізація невідома), Licostomi (Вилково), Albi Castri/Akerman (Білгород-Дністровський), Cotcham (Хотин), Nostin (Снятин), Colomia (Коломия), **Caminiх (Кам'янець-Подільський)**, Calciff (Галич), Scothorix (Смотрич), Grodech (Городок), Lemburg (Львів), Cusminen (Кременець), Seret (Серет (Румунія)) (Kurtyka 2011, р. 31).

Географічно усі ці міста (за виключенням Кременця) розташовуються вздовж течії річки Дністер або в безпосередній близькості від неї. Відтак, у документі, найвірогідніше, йдеться про Кам'янець на Поділлі, а не про інші поселення зі схожими назвами (Кам'янець Волинський, Кам'янець Каширський тощо), суттєво віддалені від Подністров'я. До того ж, станом на середину XIV ст. літописні Кам'янець Волинський чи Кам'янець Каширський, які так і не оговтались після після спустошення монголи, були порівняно невеликими поселеннями під владою нехрещеного Литовського князівства (окатоличення відбулося у 1387 р.). Так, замок у Кам'янці (Камені) Каширському було побудовано лише через деякий час після захоплення його литовським князем Любартом у 1340 р. (Kurtyka 2011, р. 103–106). Сам Любарт у тому ж році був похрещений у православну віру та взяв друге ім'я Дмитро. Тож поява в невеликих малоукріплених поселеннях з переважно православним населенням й православним же правителем місії чи, тим більше, монастирів францисканців видається фактом дуже маловірогідним. Натомість, Кам'янець-Подільський, що на той час очевидно перебував під впливом згасаючого Галицького князівства, а отже Польщі та Угорщини, видається вигідним плацдармом для поширення францисканських місій далі на схід.

Цікавим є той факт, що у XIV ст. Руська францисканська кустодія (утворена у 1260 р.) входила до складу Боснійського вікаріату (куди входили також угорські представництва). Францисканські монастирі й місії у Польщі в той же час були частиною Саксонського вікаріату. Володіння ордену на північ від Польщі адміністративно відносились до Любецького вікаріату. Таким чином, найімовірніше, францисканці проникали на територію Поділля не з півночі чи заходу, а з півдня – через Угорщину та Молдавію, що також корелюється з географічною локалізацією вищезгаданих францисканських місій (Мир и добро. Францисканский портал 2016).

Слід також додати, що автор-укладач збірника Я. Куртика в коментарях до джерела висловлював впевненість про приналежність згаданої в документі назви міста до Кам'янця на Поділлі (Kurtyka 2011, р. 31).

Усі наведені аргументи дозволяють з високою долею впевненості стверджувати, що вищеназваний Caminiх – це Кам'янець-Подільський.

Іншими документами «Repertorium Podolskie», які проливають світло на історію міста середини XIV ст. є привілеї вірменському населенню Кам'янця, видані польськими королями Олександром та Зигмунтом I у 1502 р. та у 1507 р. відповідно. У обох документах містяться посилання на більш ранній привілей, виданий вірменам міста королем Казиміром III Великим (роки правління 1333–1370). Нажаль, дату згаданого привілею документ не містить. Однак, у ньому в якості васалу польського короля згадується один із князів Коріатовичів. Відштовхуючись від цього факту, Я. Куртика в коментарях до документу стверджує, що привілей було видано між 1356 і 1366 рр. (Kurtyka 2011, р. 316–317).

У наступних документах початку XV ст. неодноразово згадується такий важливий елемент інфраструктури Кам'янця-Подільського, як замковий міст. Зокрема, найраніша згадка про цей об'єкт у збірнику «Repertorium Podolskie» пов'язана з функціонуванням францисканського костелу Святої Марії неподалік від мосту і відноситься до 1400 р. (Kurtyka 2011, р. 356–357).

Також серед документів можна знайти згадки про інші численні об'єкти забудови міста: Руську браму (1446 р.) (Kurtyka 2011, р. 517), замковий млин (1395 р.) (Kurtyka 2011, р. 348), замок (близько 1349 р.) (Kurtyka 2011, р. 356–357) та ін.

Таким чином, опубліковані документи збірника «Repertorium Podolskie» дозволяють ввести в широкий науковий обіг нові, раніше маловідомі факти про Кам'янець-Подільський), зокрема згадки про місто, датовані 1344–1345 рр. та 1356–1366 рр. Окрім вищезазначеного, даний збірник зберігає потужний дослідницький потенціал як джерело унікальних відомостей про історію Поділля другої половини XIV – першої половини XV ст.

Література

- Батюшков, П. 1891. *Подолія. Историческое описание*. Санкт-Петербург: Типография Высочайше утвержденного Товарищества «Обществ. Польза».
- Болтанюк, П. 2011. Основні етапи побудови замку м. Кам'янець-Подільський. В: Травінський В. (ред.) *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 119–124.
- Баженов, Л. 2014. З історії середньовічного самоврядування в м. Кам'янці-Подільському (до 640 річниці надання місту магдебурзького права). *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність*. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, с. 10–15.
- Будзей, О. 2005. *Вулицями Кам'янця-Подільського*. Львів: Світ.
- Будяньська, Т. 1961. *Замок у Кам'янець-Подільському XIV–XVIII ст.* Київ: б/в.
- Виногородська, Л., Болтанюк, П. 2012. Елементи фортифікації Північного бастиону Старого замку Кам'янець-Подільського. В: Травінський В. (ред.) *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 126–130.
- Винокур, І. 1999. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект. *Краєзнавство*, 1–4, с. 10–21.
- Гульдман, В. 1901. *Пам'ятники старини в Подоліи*. Каменец-Подольський: типогр. Под. губ. правл.
- Дашкевич, Я. 1984. Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. *Древнейшие государства на территории СССР. Древнейшие государства на территории СССР*. Москва: б/и, с. 185–191.
- Жариков, Н. (ред.). 1983. *Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справочник-каталог*. В 4-х т. Київ: Будівельник, Т. 3. Хмельницькая область.
- Майор, Р., Старенький, І., Хоптяр, А. 2016. *Кам'янець-Подільський замок. Туристичний путівник*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький.
- Мир и добро. Францисканский портал. 2016. *Русская кустодия и викариат (ок. 1260–1430)*. Режим доступу: http://new.francis.ru/?page_id=702. [Дата звернення 10.09.2020].
- Михайловський, В. 2008. Описи кам'янецького та летицького замків 1613 р. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, 18, с. 102–109.
- Мошак, М. 2012. Опис кам'янецького замку 1572 року, як нове джерело для вивчення складу та устрою середньовічної замкової залози та обороноздатності міста. В: Травінський В. *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 117–125.
- Петров, М. 2012. *Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління*. Кам'янець-Подільський: Аксіома.
- Пламеницька, Є., Винокур, І., Хотюн, Г., Медведовський, І. 1968. *Кам'янець-Подільський (іст.-арх.нарис)*. Київ: Будівельник.
- Пламеницька, О. 2012. *Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (нізньоантичний-ранньомодерний час)*. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В.
- Расщупкін, С., Трубочанінов, О. 2017. *Кам'янець на Поділлі*. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І.
- Сементовський, А. 1862. *История Города Каменец-Подольска* Санкт-Петербург: б/и.
- Сецинский, Е. 1895. *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*. Киев: Тип. С. В. Кульженко.

Історіографія та джерельна база археологічних та архітектурно-фортифікаційних досліджень

- Старенький, І. 2015. Трипільські пам'ятки на території Кам'янця-Подільського. *Археологія & Фортифікація України*, 5, с. 47–52.
- Степанков, В. 2014. До проблеми датування отримання Кам'янцем-Подільським магдебурзького права. В: О. Комарніцький (відп. ред.). *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність*. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, с. 3–5.
- Krol-Mazur, R. 2008. *Miasto trzech nacji. Studia z dziejow Kamienca Podolskiego w XVIII wieku*. Krakow: Avalon.
- Kurtyka, J. 2011. *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. Kraków: Societas Vistulana.
- Nitecki, P. 2000. *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny, wyd. II popr. i uzupeł.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Rolle, J. 1880. *Zameczki Podolskie na Kresach Multańskich. Tom II. Kamieniec nad Smotryczem*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wollffa.

Based on a collection of sources «Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 roku», this article reveals a group of documents from XIV-XVI centuries, devoted to the facts of history of Kamianets-Podilskyi, rarely known before. The purpose of this article is to introduce into the domestic historical science a number of events, facts and dates related to the early history of Kamianets-Podilskyi, claiming the status of the first written mention of the city. One of The first documents in the collection localizes the location of the missionary centers and monasteries of the Franciscans in Galicia and Transnistria in 1344–1345. The main part of the document is based on the manuscripts of the second quarter of the XIV century. Manuscripts describe that in 1344–1345 within the Russian Custody of the Franciscans on the territory of Moldavia and Rus there were 13 monasteries and missions of the Franciscan Order, and Kamianets-Podilskyi (Caminix) is mentioned among them. Other documents mention such crucial objects of Kamianets-Podilskyi infrastructure, as castle (1349), castle bridge (1400), castle windmill (1395), Rus gate (1446) etc.

Keywords: Kamianets-Podilskyi, first mention in sources, Franciscan order, Armenian community, Koriatovych dynasty.